

Nagy Beáta

NŐK A POLITIKÁBAN

Marilyn Rueschmeyer (ed.) *Women in the Politics of Post-Communist Eastern Europe*. Sharpe, New York 1994.

Konczi Katalin: *Nők a rendszerváltásban*. Társadalmi Szemle, 1993. 12.

Miközben a nők egyre jobban kiszorultak a közéletből, egyre több nőszervezet van, gyarapszik a nőkérdéssel foglalkozó kutatások száma, újabb könyvek és cikkek foglalkoznak azzal, hogyan alakult a nők helyzete a gazdasági és a társadalmi átmenet idején a volt szocialista országokban. Nyugaton élő társadalomtudósok gyakran méltatlankodva jegyzik meg: miért ilyen kevés a nő a mai magyar politikai életben, a parlamentben? A fenti két mű is igyekszik kideríteni a változások tendenciáit és okait.

Rueschmeyer amerikai szociológusnő már több könyvet is írt a közép-kelet-európai társadalmi átalakulásról, most pedig kelet-közép-európai, illetve a térség társadalmával foglalkozó kutatókat kért fel, hogy írjanak arról, egy-egy országban milyen módon vesznek részt a nők a politikában. A választott téma rendkívül aktuális: hogyan változik a nők helyzete a politikai és gazdasági átmenet idején, miként változnak a nők esélyei akkor, amikor nemcsak más politikai és gazdasági rendszer kiépítése zajlik, hanem mindez gazdasági recesszióval társul. Az elemzett volt szocialista országokban eltérőek a kulturális hagyományok, eltérő az emancipációs folyamat előrehaladottsága, és részben ennek következtében másként alakulnak a nők jelenlegi politikai és munkaerőpiaci esélyei is.

A cím — kissé megtévesztően — azt sugallja, hogy a nőknek csak a politikai szerepvállalásáról és politikai attitűdjeiről lesz szó. Ennél azonban gazdagabb tematika tárul fel: a nők közéleti szerepvállalása, keresőtevékenysége, a férfiak és nők közötti egyenlőség problémája. Mindenképpen szükség van a széles körű bevezetőre, hiszen a kötetet kézbe vevő olvasók általában kevés információval rendelkeznek egy-egy adott országról. Az elemzett országok köre pedig széles: Csehország és Szlovákia, Lengyelország, Németország, Bulgária, Albánia, Románia, Horvátország, Szlovénia és Magyarország. A tanulmányok nem egységesek, hiszen nem egy közös kutatás eredményeként születtek, éppen ezért változó az elemzések szintje is. Ami egységes, az a szerkezet: a női munkavállalás alakulásának leírása után külön elemzik az átmenet előtti és utáni időszakot a nők politikai szereplése szempontjából.

Sharon Wolchik a cseh és szlovák nők politikával kapcsolatos attitűdjeiről ír. (*Women and the Politics of Transition in the Czech and Slovak Republics*). Tanulmányában rámutat arra, milyen ellentmondásos eredményekkel járt a nőkre nézve az, hogy véget ért a kommunista uralom, mivel új lehetőségek nyíltak a férfiak és nők

politikai szerepvállalása előtt, másrészt azonban a nők politikailag marginalizálódtak. A kommunista uralom alatt — akárcsak a régió többi országában — jelentősen nőtt a nők iskolázottsági és foglalkoztatottsági szintje, azonban lényeges különbségek maradtak fenn a férfi és a női munkavállalók lehetőségei és így keresetei között is. A csehszlovák nők fontos szerepet játszottak a Charta '77-ben, majd az új politikai szervezetek megalapításában, demonstrációkban, ennek ellenére gyorsan kiszorultak a politikai pozíciókból, különösen a politikai elitből. Az 1990-es választások nyomán számottevően csökkent a nők aránya a törvényhozásban: 10,7 százalék a korábbi 23–26 százalékkal szemben. A önkormányzati választások esetében jobb volt a nők helyzete, 16–21 százalékos arányt értek el. A szerző hangsúlyozza — és ez az egész régióra nézve fontos megállapítás —, e tendenciák nem azt jelentik, hogy ténylegesen csökkent volna a nők politikai befolyása a kommunista periódushoz képest, hiszen a politikai pozíciókban lévő nők többnyire csak szimbolikus szerepet játszottak. A nők és férfiak választásokon való részvétele ugyan egyaránt magas volt, a nők mégis úgy látják, hogy a nőknek elsősorban olyan kérdésekkel kellene foglalkozniuk, amelyek a családdal, az öregek és betegek problémáival, környezetvédelemmel stb. függnek össze, és nem kell aktívnak lenniük a gazdaságpolitikában, a vállalkozásokban és a politikában általában. Erőteljes ellenkezés figyelhető meg a feminista ideológiával és mozgalommal szemben. Számtalan kislétszámú nőszervezet jött létre, ezek egy része a nők otthoni szerepére helyezi a hangsúlyt.

Két tanulmány is foglalkozik a lengyel nők helyzetével. Anna *Titkow* (Polish Women in Politics) úgy véli, hogy 1945 után a nők a kereső tevékenységbe való bekapcsolódást nem úgy élték meg, mint társadalmi szerepeik kibővülését, hanem pusztán mint kötelességeik megszorodását. A lengyel nők a kommunizmus alatt is megtartották önbecsülésüket, a mindennapi túlélés „menedzserei” voltak, úgy vélték, hogy „nélkülük összeomlana a világ”. A gazdasági átmenettel együtt járó munkanélküliség jobban érintette a nőket, mint a férfiakat. Az átmenet idején a lengyel nők is kívül rekedtek a politikai életen. 1990-ben a szejmben mindössze 9,6 százalék volt a nők aránya. Ennek egyik fontos oka az volt, hogy a katolikus egyház nagy offenzívát indított a nők társadalmi és politikai szerepvállalása ellen, és az otthoni teendőkre helyezte a hangsúlyt. A másik lengyel tanulmányban (Transition to Local Democracy) Joanna *Regulska* a nők önkormányzatokban elfoglalt helyzetét mutatja be, elsősorban egy, a női önkormányzati vezetők körében készített 1991-es vizsgálat alapján. A szerző a következő okokat látja a politikusnők arányának csökkenése mögött: a politika nem „nőies”, ezért kevésbé attraktív a nők számára; kevésbé van mögöttük kiépített network; a kettős teher miatt a nők hosszú időre kimaradnak a politikából; a katolikus egyház autoriter szabályai nem támogatják a nők politikai szereplését. A kutatás tanúsága szerint a politikusnők tisztában voltak diszkriminált helyzetükkel, ezért szükségesnek tartják saját és általában a lengyel nők társadalmi helyzetének újradefiniálását.

A keletnémet nők helyzetéről ír Marilyn *Rueschmeyer* (Women in the Politics of Eastern Germany). Németország egyesítéséért a legnagyobb árat a nők fizették, a

nagymértékű munkanélküliség különösen súlyosan érintette őket, a munkanélküliek 63,6 százaléka nő. A keletnémet nők részéről erőteljes ellenkezés mutatkozik a politikával szemben, a feminizmust pedig többnyire elutasítják. A tanulmány szerzője ennek okát abban jelöli meg, hogy a múlt tapasztalatai, az erőltetett emancipáció gyakorlata és a hivatalos nőszervezetek elriasztották a nőket, másrészt pedig sok energiát és időt igényel a nőktől, hogy újra megtalálják helyüket a társadalomban. A kelet- és nyugatnémet nőknek eltérő problémáik és eltérő tapasztalataik vannak.

Dobrinka Kostova (Similar or Different?) a bolgár nők társadalmi helyzetének változását vázolja fel. A kommunista ideológia Bulgáriában is a nők egyenjogúsítását hangsúlyozta, azonban a nők speciális problémáit figyelmen kívül hagyta. A nők helyét elsősorban a munkahelyen és csak másodsorban a családon belül határozták meg. Ez számtalan konfliktust okozott, amelyeket a hivatalos nőszervezet sem tudott megoldani. A szocialista periódusban a nők aktívan részt vettek a politikai szervezetek különböző szintű vezetésében, a párttagság nem cél, hanem az egyéni siker feltétele volt. A demokratikus parlamenti választások a nők arányának jelentős csökkenését mutatták. Míg a kommunista törvényhozásban 20,75 százalék volt a nők aránya, addig az 1990-es választásokon a képviselők 8,76, 1991-ben pedig 13,8 százaléka volt nő. A csökkenés oka az, hogy a nők gyakran olyan pártok jelöltjeiként indultak, amelyek nem kerültek be a parlamentbe, másrészt a pártlistákon csak kevésbé kedvező helyeket foglaltak el. A kvóták eltörlése tehát számottevően csökkentette a bolgár nők esélyeit, emellett a nők energiájukat a családi nehézségek megoldására fordítják.

Albániában a legszembetűnőbb a tradicionális társadalmi munkamegosztáshoz való visszatérés. Fatos *Tarifa* (Disappearing from Politics) kimutatja, hogy a második világháború utáni tendenciák megegyeztek a többi kelet-európai országban tapasztaltakkal: emelkedett a nők iskolázottsági szintje és arányuk a munkavállalók között. Albániának egyetlen nőszervezete volt, amely ugyan a párttól függött, de a szerző szerint mégis jelentős szerepet játszott a nők életében: találkozókat, kampányokat szervezett. Albániában is a nők lettek a rendszerváltás nagy vesztesei: a munkanélküliség itt is magasabb a nők körében. Parlamenti arányuk csökkent, a világon a legalacsonyabbak között van, nem éri el a 3 százalékot. A kormányban és a kormányhivatalok magasabb szintjein egyáltalán nincsenek nők. Az adatfelvételek azt mutatták, hogy a férfiak és a nők politikai szocializációja eltérő, a nők politikailag kevésbé informáltak, kevesebbet beszélnek a politikáról. Albániában a nők számára továbbra is nagyon fontos a választásoknál az apa és a férj állásfoglalása.

A nők nagyobb részvétele az oktatásban és a munkavállalásban az egykori Jugoszláviában is a női emancipáció legelterjedtebb megjelenési formája volt, miként ez Silva *Meznaric* és Mirjana *Ule* írásából (Women in Croatia and Slovenia) kiderül. A magas gazdasági aktivitási arány mögött azonban azt láthatjuk, hogy a nők általában az alacsony jövedelmű és presztízsű foglalkozásokban találhatók. 1992-ben a munkanélküliek 43,7 százaléka nő. A szabad választások után jelentősen csökkent a nők aránya a parlamenti képviselők között: 1982-ben 26 1986-ban 22 majd 1990-ben 10

százalék volt az arányuk. A kvótarendszer megszüntetésének és a nők pártlistákon elfoglalt kedvezőtlen helyeinek tulajdonítható a nagymértékű csökkenés. A nők hiányoznak a politikából, mivel eltérő a szocializációjuk, a tradíciók is a nők politikai szerepvállalása ellen hatnak, a nők maguk is csak kevés önbizalommal rendelkeznek.

Mary Ellen Fischer és Doina Pasca Harsányi írásukban (*From Tradition and Ideology to Elections and Competition*) szintén abból indulnak ki, hogy a kommunista periódusban Romániában a nemek egyenlőségének kérdései közül egyedül a nők keresőtevékenysége került előtérbe. Jelentős mértékű volt a foglalkozási szegregáció, és a tényleges hatalmi pozíciók a férfiak kezében maradtak. 1965-ben Ceausescu hatalomra jutásával magas kvótákat szabtak a nők gazdasági és politikai pozícióba juttatására. Látványos volt a nők előrejutása: 1979-ben az RKP KB 25 százalékát alkották nők, 1980-ban a nemzetgyűlésben a helyek 32,5 százalékát foglalták el. Ez azonban nem volt reális előrelépés, mivel nagy részük nem volt felkészült a vezető szerepre, másrészt a nőknek mindig is kevesebb volt a hatalma, inkább csak a kvóta kitöltése volt a feladatuk. A politikai változások Romániában is a nők politikai visszaszorulását hozták, kevesen jutottak prominens politikai szerephez. A legtöbb nagy politikai párt figyelmen kívül hagyta a nőkérdést, és a választási lista élén csak kevés nő szerepelt.

A „The Political Woman? Women in Politics in Hungary” című részt Fodor Éva írta. Fodor a UCLA-n írja disszertációját a kelet-európai elitmobilitásról. Kiinduló tétele az, hogy Magyarországon a férfiak teljesen a kezükbe vették a gazdaság és a politika irányítását, a nők támogató szerepet játszanak ebben, és csak kis számban vannak döntéshozói pozícióban.

A kötetben szereplő tanulmány a többi írásnál némileg nagyobb helyet szán annak elemzésére, hogyan alakult a női munkavállalás Magyarországon. Az egyenlőtlen pozíció okait keresve az iskolázottsági, szakképzésbeli különbségekre, a foglalkozási szegregáció jelenségére hívja fel a figyelmet. A írás nagy erénye, hogy gondosan összegyűjtött források, interjúk, sőt részvevő megfigyelés elemzésére támaszkodik.

A cikk a kötet egészéhez illeszkedve több részre tagolódik. A fenti általános ismertető után külön elemzi a nők politikai részvételét 1989 előtt és után. Az 1989 előtti időszakot illetően vizsgálja a kommunista párt nőpolitikáját, a kvázi nőszervezeteket, a női politikusok és a politikai befolyásolás szoros kapcsolatát. Az átmenet óta eltelt időszakból a foglalkozási bizonytalanságot, a nemek egyenlőségével és az abortusszal kapcsolatos törvényhozási döntéseket ismerteti. Az általános kép után következik egy pontosabb leírás arról, hogy kik is lettek parlamenti képviselők, milyen szerepet játszottak a nők a különböző pártok tagságában, parlamenti frakciójában. Különösen érdekes a magyar parlament női képviselőivel 1992-ben készített interjúk főbb tanulságainak ismertetése. Ebből kiderül, a képviselőnők pártállástól függetlenül fontosnak tartják, hogy a nők választhassanak a keresőtevékenység és az otthonmaradás között, illetve hogy megvalósuljon a rugalmas foglalkoztatás. Emellett általában nem tartják szükségesnek a nemek közötti szerepmegosztás jelentős változtatását, a férfiak nagyobb arányú részvételét a házimunkában és a gyermeknevelésben.

A politikusinterjúk mellett elemzést találhatunk arról, hogy milyen a nők aránya a pártok tagságában, vezetésében és parlamenti frakciójában. A számszerű adatok ismertetésén túl betekintést kapunk arról, hogy milyen a pártok „nőideálja”, milyen helyet és szerepet szánnak a különböző ideológiát követő pártok a nőknek. (A skála mint tudjuk nagyon széles: a konzervatív beállítódástól, amely azt hangsúlyozza, hogy a nőknek inkább otthon kellene maradniuk, a nem-semleges véleményeken át az elsősorban a nők munkahelyi egyenlőségét hangsúlyozó felfogásig terjed.)

Sajnálhatjuk, hogy az írás a politikai vezetésnek csak az országos szintjével foglalkozik. Az önkormányzati választásokon vezető szerephez jutott nők helyzetének elemzése azzal az igen érdekes, a kevésbé avatott olvasók számára talán nem ismert ténnyel szolgálhatott volna, hogy a kisebb településeken a nőknek lényegesen nagyobb esélyük van arra, hogy elnyerjék a választók bizalmát.

Az említett hiányérzetet pótolja a Koncz Katalinnak, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem docensének cikke. A fellelhető statisztikai adatok alapján részletes áttekintést ad arról, hogyan változott a nők politikai szerepvállalása az elmúlt esztendőben. Miért és hogyan szorultak ki a rendszerváltás során nők a politikai döntéshozatalból? A cikk a következő színhelyeket elemzi: a parlament és az önkormányzati testületek tagsága, a kormány, a pártok és testületeik, szakszervezetek, nőmozgalmak. A beszámoló nemcsak Magyarországra terjed ki, hanem az Interparlamentáris Unió 170 országára.

Koncz Katalin nem vitatja, hogy a rendszerváltás előtti nőpolitikának mélyen gazdasági indítékai voltak, ám úgy véli: „A nőkérdés JELEN volt a magyar társadalomban, mára viszont süllyesztőbe került egyéb »avitt« társadalmi igényekkel egyetemben” (Koncz 25. old.). Ezzel szemben a gazdasági vezetőkkel készített interjúkból az derült ki, hogy az érintettek egyáltalán nem érezték, hogy valaki is foglalkozott volna a helyzetükkel, és a fentiekben ismertetett írások is felhívták a figyelmet arra, hogy a nők általában pusztán azért voltak vezető pozíciókban, hogy kitöltsék a kvótákat. Magyarországon 1970-ben született egy nőpolitikai határozat, amelynek végrehajtását 1980-ban ellenőrizték. Ennek ismeretében érthető, hogy miért alakult a nők aránya a következő módon a parlamenti képviselők körében: 1967: 19,7 százalék 1971: 23,8; 1975: 28,6; 1980: 30,1; 1985: 20,9; 1990: 7 százalék (Koncz 25 old.). A jelentős mértékű csökkenés már az 1980-as évek elején elkezdődött. A női politikusok társadalmi diszkriminációját szemléletesen jelzik a parlamentbe kerülés módjára vonatkozó adatok. A nők legkisebb arányban az egyéni választókerzetekből, legnagyobb arányban pedig az országos pártlistákról kerültek be a parlamentbe. Az önkormányzati választások ezzel szemben azt jelzik, hogy a kisebb településeken a nők kevésbé szorulnak ki, illetve vonulnak vissza a döntéshozatalból.

A szerző felveti és példákkal szemlélteti a pozitív diszkrimináció bevezetését annak érdekében, hogy növekedjen a nők aránya a parlamentben. A kérdés természetesen Európának ebben a régiójában sokkal több problémát vet fel, mint az emancipáció gyakorlatában elől járó Skandináviában. Mindenesetre tény: 1990 és 1994 között a magyar kormánynak sem nőpolitikája, sem női minisztere nem volt — eltekintve az

egyetlen, tárcanélküli miniszterasszonytól. A cikkben viszonylag részletes áttekintést kapunk a különböző országok női miniszterelnökeinek, minisztereinek a számáról, illetve nőpolitikájáról. Koncz szerint a fentiekben felsorolt negatív magyarországi tendenciákat ellensúlyozhatják a jól szervezett nőmozgalmak.

A cikk végül arra keres magyarázatot, hogy milyen tényezőktől függ a nők politikai szerepvállalása. Ennek talán legfontosabb része az esélyegyenlőség megteremtése, mégpedig nemcsak határozatok szintjén. Az 1990-es közvélemény-kutatási adatokra hivatkozva Koncz úgy véli, hogy a nők apolitikusak, és az emberek általában kevésbé találják népszerűnek a női politikusokat. Korábbi felmérések is azt mutatták, hogy összességében nagyon konzervatív a társadalom beállítottsága a nők és férfiak társadalomban betöltött szerepét illetően.

Az eltérő helyzet és hagyományok ellenére a különböző országokban tapasztalható tendenciák ugyanazok: a szocialista időszakban nagymértékben nőtt a nők foglalkoztatása és emelkedett iskolai végzettségük szintje is, bár számottevő egyenlőtlenségek maradtak. A nők politikai szerepvállalása 1989 előtt inkább csak szimbolikus volt, éppen ezért csökkent szembeötlően a számuk 1989 után. Az elemzett országok társadalmainak szinte mindegyikében erős ellenérzések élnek a feminizmussal, a nőmozgalmakkal szemben. A helyzet tehát inkább pesszimizmusra ad okot, hiszen a gazdasági nehézségek még inkább növelik az esélyegyenlőtlenségeket. Mégis hallhatunk optimista hangokat, amelyek azt mondják, hogy a nők talán most majd képesek lesznek arra, hogy jobban éljenek az új politikai lehetőségekkel, és jobban meg tudják fogalmazni és érvényesíteni saját érdekeiket.

A fentiekben ismertetett írások megjelenése óta Magyarországon lezajlottak az 1994-es parlamenti választások, és most már tudjuk, ezek sem kedveztek a női politikusoknak. Az utóbbi időszakban bekövetkezett változások, parlamenti választások minden bizonnyal további lendületet adnak a kutatóknak, hogy az eddigieknél alaposabban kimunkálják a kiinduló kérdésfeltevésre adható választ.